

ALANKAY BATIR DESTANINDA İKİLEMELER

Tuğçe Nur KESİN

*Okutman, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi,
Hazırlık Fakültesi, tnkesin@ayu.edu.kz*

ÖZ

Anahtar kelimeler:
*Kazak Türkçesi,
Alankay Batır,
destan, qos söz veya
qosarlama, ikileme-
ler.*

Anlatım gücünü arttırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek gibi amaçlarla kullanılan ikilemeler için Türkiye Türkçesinde atf-1 tefsiri, ikiz kelime, ikilemeli ad, ikizleme, tekrar, bağlam öbeği ve ikileme terimleri kullanılır. Kazak Türkçesinde qos söz veya qosarlama terimleriyle karşılanan ikilemeler, Türk dili çalışmalarında önemli yere sahiptir. Bu çalışmada 20. yüzyıl Kazak edebiyatının canlı dil hazinesinden biri olan Alankay Batır Destanı içerisindeki ikilemeler tespit edilerek sınıflandırılmış ve Türk dillerinin bir bütün içerisinde incelenmesine katkı sunmak amaçlanmıştır.

HANDIADYOINS IN THE ALANKAY BATIR EPIC

ABSTRACT

Keywords:
*Kazakh Turkish,
Alankay Batır,
epic, qos söz or
qosarlama, handi-
adyoins.*

Hendiadyoins, are met atf-1 tefsiri, word twins, name with dilemma and repeat the context of phrases in the Turkey Turkish used as purpose for the expression strenght to increase, meaning to intensify, notion to wealthy. In the Kazakh Turkish, the handiadyoins which are met with the terms of qos söz or qosarlama have important place in Turkish language studies. In this study, the live content of the 20th century Kazak literature was identified and classified as the handiadyoins in Alankay Batır Epic, and it was aimed to contribute to the study of the Turkish language in a whole.

Giriş

Osmanlı Türkçesinde atf-ı tefsiri olarak adlandırılan ikilemeler günümüzde; ikilemeli ad (Atabay, Özel ve Kutluk, 1983), ikizleme (Ağakay, 1953; Bilgegil, 2009), ikiz kelime (Eren, 1949), tekrar (Tuna, 1949-1950; Ergin, 2012; Gülensoy, 2010) bağlam öbeği (Banguoğlu, 1986) gibi terimlerle de karşılanmıştır. Türkçe Sözlükte ikileme, “anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması” (1998: 1060) olarak tanımlanmaktadır.

Türk dilinin tarihi ve çağdaş lehçeleri üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. O. Nedim Tuna, Sümerce-Türkçe ilişkisini 168 kelime üzerinden ele alırken bunlara ek olarak üç tane ikilemeyi de listesine eklemiştir (1997). Talat Tekin, Orhon Yazıtları kitabında Köktürkçe ikilemelerden örnekler sunmaktadır (1998). Uygur Türkçesinde ikilemeler üzerine ilk çalışma makale türünde olup Saadet Çağatay’a aittir (1978: 29-66). Eski Uygur Türkçesinde geçen bazı ikilemeleri Şinasi Tekin, “İştikakçının Köşesi” kitabında ele almıştır (2001). Serkan Şen’in “Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler” adlı yüksek lisans çalışması yeni yayınları da içine alan kapsamlı bir çalışma şeklindedir (2002). Gülsel Sev’in “Divan-ü Lügat-it Türk’te İkilemeler” (2004: 497-510) ve M. Dursun Erdem’in “Harezm Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine» adlı çalışmaları bulunmaktadır (2005:189-225). Çağatay Türkçesindeki ikilemeler E. K. Nagy tarafından Türk Dil Kurultayında bildiri olarak sunulmuştur (2004). Çağdaş lehçelerden; Altay (Güner Dilek, 2004: 83-100), Hakas (Kara, 2009), Kırgız (Ulutaş, 2007), Yeni Uygur (Öztürk, 2008) Türkçe-lerindeki ikilemelere yönelik de çalışmalar yapılmıştır.

O. N. Tuna’nın ikilemeleri ünlü-ünsüz, ünsüz-ünsüz, ünlü-ün-lü kuralına göre ele alan çalışması ikilemelerin fonetik yapı özelliğine göre dizildiğini ortaya koyması bakımından önemlidir (1986). Bir diğer önemli çalışma Vecihe Hatiboğlu’na aittir. Hatiboğlu, Türkçedeki ikilemeleri, “sözcük yapısı, sözcük türü görevleri ve anlamları” bakımından sınıflandırmıştır. Hatiboğlu’nun sınıflandırması bugün ikilemeler üzerine yapılan pek çok tasnif çalışmasında esas alınmaktadır (1981).

1. Kazak Türkçesinde İkilemeler

Kazak Türkçesinde ikileme için *qos söz* veya *qosarlama* terimleri kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Kazak Türkçesinde *qos söz*’lerin arasına yazımda bir çizgi işareti (-) konmaktadır. Konuya ilişkin Hatice Uygun’un, “Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Türkiye Türkçesindeki İkilemelerle Karşılaştırılması” çalışması önemlidir (2007). Bunun yanında Emine Atmaca ve Ö. Faruk Kral’ın “Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Sınıflandırılması” makalesi bulunmaktadır (2015: 194-213).

Kenan Koç ve Oğuz Doğan, “Kazak Türkçesi Grameri” adlı eserde ikilemeleri, “sözcük grupları” içerisinde ele almış; aynen tekrarlar, eş anlamlı tekrarlar, zıt anlamlı tekrarlar ve ilaveli tekrarlar şeklinde dört grupta incelemiştir (2004: 322-323).

Kazak Türkçesinde yakın anlamlı sözcüklerle oluşturulan ikilemelere *mändes*, zıt anlamlı sözcüklerle oluşturulan ikilemelere *qayşı*, aynı sözcüğün tekrarıyla oluşan ikilemelere *qaytalama* ikilemeler, ekli tekrarlanan ikilemelere *qosımşalı qaytalama*, hece ekleyerek oluşturulan ikilemelere *üsteme heceli* ikilemeler adı verilir (Uygun, 2007: 4).

Geçmişten günümüze anlatımda önemli role sahip olan ikilemeler, konuşma ve yazı dilinin vazgeçilmez birer parçasını oluşturmıştır. Şen, Köktürkçe döneminden beri başvurulan anlatımda ikilenmelerden faydalanma yolunun Uygur döneminde büyük yoğunluk kazandığını ifade etmektedir. İkileme kullanımının artmasına gerekçe olarak da yeni dinin kabul edilmesiyle birlikte anlatımın güçlendirilmesinin amaçlandığı sonucuna ulaşmıştır (2002: II). Toplumsal değişimlerin dile yansımaları ikilemeler üzerinden gözlemlenmek de bu açıdan mümkün görünmektedir. Çalışmanın temelini Kazak Türkçesinin bir metni oluştursa da tespit edilen ikilemelerin Kazak toplum yapısının birer yansıması olarak değerlendirilmesi mümkün olacaktır.

2. Alankay Batır Destanı

20. yüzyıl Kazak destan geleneğinin bir ürünü olan Alankay Batır, başlangıçta halk hikâyesi iken Ömirzak Kalbayev tarafından destan şekline getirilmiştir. Nazım-nesir karışık tasnif edilen destanın konusu aşk ve kahramanlıktır. Destan, Türkiye’de ilk olarak Bülent Bayram tarafından yüksek lisans tezi olarak metin-inceleme başlığı altında incelenmiş; bu vesileyle metnin çeviri yazımı ile birlikte Türkiye Türkçesine aktarımı gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada esas olarak kabul edilen metin Bülent Bayram’ın çalışmasıdır. Ancak metnin Türkiye Türkçesine aktarımında bazı yerlerde değişikliklere gidildi. Yapılan değişikliklerde “Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü”nden faydalanılmıştır (Koç, 2013). Metnin yapısını oluşturan nazım parçaları bir bütün oluşturacak şekilde cümle şekline getirilerek ikilemelerin cümleye kattığı anlam aktarılmaya çalışılmıştır.

3. Alankay Batır Destanında İkilemeler

Destanlar; bir milletin dil, tarih ve toplum yapısını en iyi ifade eden edebi ürünlerdir. Temelde halk edebiyatının araştırma konusu olsa da dil araştırmaları açısından da önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada, Bülent Bayram’ın tezi üzerinden (2004) Alankay Batır Destanı’ndaki ikilemeler tespit edildikten sonra gramer kitapları dikkate alınarak sınıflandırma

çalışması yapılmıştır. Destandaki ikilemeler aşağıda alfabetik olarak sıralanmıştır.

AĞA-İNİ: (Abi kardeş) *Öz elimde köp edi, / Qadirles meniñ ağa-inim.* «Öz yurdunda çok idi, / Benim hürmetli abi, kardeşim.» (2004: 190), *Ağandı-iniñ joq seniñ.* “Abi kardeşin yok senin.” (2004: 269).

AĞAYIN-JURTI: (Akrabası halkı) *Ağayın-jurtı jıynalıp / Atırmayıq izdelik.* “Akrabası halkı toplanıp / Oturma-yalım arayalım.” (2004: 164), *Ağayın-jurtı oyladı.* “Akrabası halkı düşündü.” (2004: 167), *Ağayın-jurtı aruvlap, - Jöneltpe-gen qolınan.* “Akrabası halkı hürmet edip / Muradına ereme-yip gitmiş elinden.” (2004: 244).

AMAN-ESEN: (Sağ salim) *Künderde bir kün ayı-kü-nine tolup, Aqtuyğın arıstay ul bala tuvıp, aman-esen qutuldı.* “Günlerden bir gün ayı günü dolarak Aktuyğın aslan gibi bir oğul doğurarak sağ salim kurtuldu.” (2004: 175), *Aman-esen körsem dep, / Bolmas edi armanım.* “Sağ salim görsem diyerek, / Olmazdı başka arzum.” (2004: 235), *Aman-esen jürgeysiñ.* “Sağ salim yürüyesin.” (2004: 263).

AMAN-SAV: (Sağ salim) *Aman-sav barıp qaytgaysın!* “Sağ salim varıp gelesin!” (2004: 81), *Aman-sav elge jetkeni.* “Sağ salim yurda ulaşmış.” (2004: 99), *Keldiñ be? Dep aman sav.* “Sağ salim geldin mi? dedi.” (2004: 137).

ANIQ-QANIĞ: (Doğruluk) *Bilmedik anıq-qanığın.* “Bilemedik doğru- luğunu.” (2004: 239).

ARIP-AŞIP: (Halsizleşip zayıflamak) *Bala arıp-aşıp öler halge keldi.* «Çocuk halsizleşip zayıflayarak ölecek hâle geldi.» (2004: 187), *Arip-aşıp jol jürgeñ.* “Halsizleşip zayıflayarak yol yürümüş.” (2004: 238).

ASUV-ASUV: (Geçit geçit) *Aradan aylar, kün öttü, / Asuv-asuv bel asıp* “Aradan aylar günler geçti. / Geçit geçit tepe aşarak.” (2004: 82).

AŞIP-JUM-: (Açıp yummak) *Közdi aşıp-jumğanşa / Andıp jatgan jolbarıs / Azuv tisi bir qarıs, / Jılanday atıp umtıldı.* “Göz açıp yumana kadar / Beraber yürüyen kaplan / Azı dişi bir karış, / Yılan gibi hamle yaptı.” (2004: 88).

AT-JARAĞ: (At silah) *At-jarağın ekep ber.* “Atını silahını getiriver.” (2004: 200).

ATA-ANA: (Baba anne) *Ata-ananıñ aqlı, / Tüsinsen payda köp aytar.* “Baba annenin aklı, / Anlasan çok fayda söyler.” (2004: 85), *Sağınğan ata-anamdı, / Körsetpediñ közime.* «Özleyen ana babamı, / Göstermedin gözüme.» (2004: 232).

AVIL-AYMAĞ: (Köy oymak) *Avıl-aymağ el bilsin.* “Köy oymak el bilsin.” (2004: 395), *Avıl-aymak şattanıp, /*

Quvansın bugün kempir-şal. “Köy-oymak şereflenip, / Kadın ihtiyat sevin sin bugün.” (2004: 100), *Estidi avıl-aymağım.* “Duydu köyüm oymağım.” (2004: 260).

AY-KÜN: (Ay gün) *Qayta jürgende de balam, al-dıñnan ay-kün tuvıp joluñ bolsın, -dep bay bata beredi.* “Geri döndüğünde de çocuğum önünde ay güneş doğup yolun açık olsun diyerek efendi dua etti.” (2004: 107), *Künderde bir kün ayı-kü-nine tolup, Aqtuyğın arıstay ul bala tuvıp, aman-esen qutuldı.* “Günlerden bir gün ayı günü dolarak Aktuyğın aslan gibi bir oğul doğurarak sağ salim kurtuldu.” (2004: 175).

AQIL-ES: (Akıl fikir) *Aqıl-esiñ avısıp / Basqa sözdi tavısıp. / Aljidiñ ba, oñbağan.* “Aklın fikrin değişip / Başka sözü bitirip, / Bunadın mı, onmamış.” (2004: 145).

AQIL-OYIN: (Akıl fikir) *Özi qanday jigite eken türin köreyini söylesip, aqıl-oyın bileyin der eri onı Bayguttı baydın özi qaraylas qızı Aqtuyğınnan iştey qızğanıp aldımın bizdiki-ne nege kelmediñ dep uyaltayın.* “Kendisi nasıl yitirmiş tipini göreyimi söyleyip aklını fikrini bileyim diyerek Bayguttı efendinin kızı Aktuyğın’dan sessizce kıskanıp önce bize niye gelmedin deyip utandırayım.” (2004: 112).

AZDI-KÖP: (Az çok) *Azdi-köp beynet körer dep, / Osılay jorıp eskerdim.* “Az çok sıkıntı çeker diyerek / Böyle yorarak kabul ettim.” (2004: 70).

ÄKE-ŞEŞE: (Baba anne) *Jalgız bala atına jolda jürgende üyinde qalğan äke-şeşesiniñ tanış.* “Yalnız çocuk yolda yürüdüğünde evinde kalan baba annesinin takati olmadığını da düşünsün.” (2004: 107).

ÄP-ÄSEM: (Oldukça güzel) *Özi teptevir äp-äsem jigite eken.* “Kendi oldukça güzel yitirmiş.” (2004: 93), *Özi äp-äsem suluv qız.* “Kendisi oldukça alımlı güzel kız.” (2004: 110).

ÄRİ-BERİ: (Öteye beriye) *Äri-beri jürgennen keyin, astındağı atı Şabısker janıvar artına aynala berdi.* «Öteye beriye yürüdükten sonra, altındaki atı Şabısker arkasına dö-nüverdi.” (2004: 83).

ÄZİL-OSPAQ: (Alay) *Äzil-ospaq aytqanım.* “Alay edip söylediğim.” (2004: 128).

BAĞIP-QAĞIP: (Yetiştirmek) *Osı vaqıtka deyin quvanıp, bağıp-qağıp kelemın.* “Bu vakite kadar sevinip yetiştirip geliyorum.” (2004: 256).

BÄLE-JÄLA: (Kaza bela) *Aman-esen jürgeysiñ, / Bäle-jäla şamaltay.* “Sağ salim yürüyesin, / Kaza bela değmeden.” (2004: 263).

BELES-BELES: (Tepe tepe) *Beles beles bel bolar* “Tepe tepe yol olur.” (2004: 76), *Beles-beles bel bolsa / Bel üstüne qonarmin.* “Tepe tepe yol olsa / Tepe üstüne konarım.” (2004: 77), *Beles beles jol kördim.* “Tepe tepe yol gördüm.” (2004: 98).

BETERDE-BETER: (Beterin beteri) *Beterde-beter, beter bar.* “Beterin beteri var.” (2004: 242).

BİR-BİR: (Tek tek) *Jigitter keldi jaqındap. / Bir-bir qanjar qolında.* “Yiğitler yakınlaşarak geldi. / Tek tek hançer elinde.” (2004: 155).

BİR-BİRİNE: (Birbirine) *Bir-birine sıylastı.* “Birbirine saygı gösterdi.” (2004: 258).

BİRİN-BİRİ: (Birbirini) *Osı söz bala men qızdñ qulağına tiyip, biri küyev, biri qalındıqtay ekevi birin-biri süyip, kemdi-kün qalındıq oynaptı.* “Bu sözü oğlan ile kız duyup, biri damat biri nişanlı gibi, ikisi birbirini sevip çok gün nişanlılık oynamış.” (2004: 270).

BÖP-BÖLEK: (Belli) *Köp isinde böp-bölek.* “Çok içinde belli.» (2004: 90).

BURAÑ-BURAÑ: (Kıvrım kıvrım) *Burañ-burañ şalıs jol.* “Kıvrım kıvrım sapa yol.” (2004: 235).

EKİ-ÜŞ: (İki üç) *Onñ körgeñi qıstav arasınan şıgıp qaşıp bara jaygan qarsaq pen üstinde qalıqtap uşıp jürgeñ eki-üş qaragustı gana kördi.* “Onun gördüğü kışlak arasından çıkıp kaçan kaçan bozkır tilkisi ile üstünde süzülerek uçan iki üç karakuştı.” (2004: 180).

EL-JURT: (Eş dost, akraba) *El-jurtı joq adamday. / Jalğız jürgeñ min bolar.* “Akrabası olmayan adam gibi / Yalnız yürüyen hatalı olur.” (2004: 77), *Nağaşımdıñ el-jurtın körıp kelgesin.* “Dayımızın akrabasını görürsün.” (2004: 78), *Alañqaydıñ qurmetine el-jurtın şaqırıp toy beredi.* “Alankay’ın şerefine eşini dostunu çağırarak toy verdi.” (2004: 119), *El-jurtpen tanıstı.* “Eş dost ile tanıştı.” (2004: 127), *Jıylanıp tegis el-jurtı, Jası tügel jal-ğartı.* “Toplanmış akrabası, genci, ihtiyarı eksik değil.” (2004: 135), *El-jurtım menen beyhaber.* “Eşim dostum benden habersiz.” (2004: 162), *El-jurtımdan uyalıp, / Qısılp jürgeñ köñilim bar.* “Halkımdan utanıp, / Sıkışan gönlüm var.” (2004: 171), *Ösek sözdı soñımızğa ertip, el-jurtqa külki bolğanşa, sol şıqı ökpeni jol qılıp tınayıq.* “Arkamızdan dedikodu gelip halka gülünç olana kadar, o bebeği yok ededim.” (2004: 175), *El-jurtı jıynalıp, aq jayıp aruvlap qoydı.* “Halk toplanıp, ak yayararak ölüyü yıkadı.” (2004: 187), *Sonda Alañqay batır el-jurtın sağınp, äkesi Molaqsay men qarındası Aqkerbezdi oylap, süygeñ jarı Aqtuyğın qızdı da esine alıp zından işinde zarıgıp aytıp jatğan sözi eken.* “O zaman Alankay bahadır eşini dostunu özleyerek, babası Molak-

say ile kardeşi Akkerbez’i düşünüp sevdiği yârı Aktuyğın kızı da düşünüp özleyerek dertlenip söylediği sözü.» (2004: 187), *El-jurtımdı sağındım.* “Eşimi dostumu özledim.” (2004: 188).

ERLİ-ZAYIP: (Güçlü zayıf) *Erli-zayıp oynağan.* “Güçlü zayıf oynamış.” (2004: 146).

EMİS-EMİS: (Olur olmaz) *Molaqsay jırav jalğız balası Alañqaydan küderin üzip, tünerip jürgende “balañ alıstağı Edil patşanıñ zındanında jazalı bolıp qamalıp jatqan qusaydı” degen emis emis habar estidi.* “Molaqsay ozan tek oğlu Alankay’dan ümidini kesip, kaşlarını çatıp yürüyünce, ‘Çocuğun, uzaktaki Edil padişahının zındanında cezalı olup hapsedilmiş kusuyor.’ diye olur olmaz haberler duydu.” (2004: 234-235), *Emis-emis bir habar, / Qulağımda azdap esitken.* “Olur olmaz bir haber / Kulağımda biraz duydu.” (2004: 239).

JAL-ĞART: (Genç yaşlı) *Jıylanıp tegis el-jurtı, / Jası tügel jal-ğartı.* “Toplanmış halkı, / Genci ihtiyarı eksik değil.” (2004: 135).

JAN-JAQ: (Her taraf) *İzdermin men de bul jaqtan, / At şaptırıp jan-jaqtan.* “Ararım ben de bu taraftan / At koşturup her taraftan.” (2004: 165), *Jan-jagına közin saldı.* “Her tarafına baktı.” (2004: 180), *Jan-jaqqa qarap köz tiktı.* “Etrafına doğru göz dikti.” (2004: 181).

JAP-JAS: (Gencecik) *Elberik sonda söyledi, / Körgeñde jap-jas balanı-ay.* “Elberik o zaman söyledi, / Görünce gencecik çocuğu.” (2004: 209).

JASI-KİŞİ: (Genci küçüğü) *Ağayın jurtın körinder, / Jası-kişi ülkeni.* “Akraba yurdunu görün, / Genci küçüğü büyü.” (2004: 133).

JAY-JAPSAR: (Hâl) *Jay-japsarın bilemin* “Hâlini bilirim.” (2004: 75).

JAZ-QIS: (Yaz kış) *Bu özi atam zamannan beri jazı-qısı köral tartıp alıstan körinip turatın belgili ağaş edi.* “Bu kendi atam zamanından beri yaz kış yeşil kalan, uzaktan görünen belli bir ağaç idi.” (2004: 180).

JAQIN-JUVIQ: (Yakın tanıdık) *Qoştasıp jatır bala-men, / Jaqın-juvıq, juratı.* “Vedalaşıyor çocukla, / Yakın tanıdık sülale.” (2004: 135).

JAQSI-JAMAN: (İyi kötü) *Jaqsı-jaman körermiz.* «İyi kötü görürüz. (2004: 140), *Jaqsı-jaman bolsa da / Bir tevekel etermin.* «İyi kötü olsa da / Bir tevekkül ederim.» (2004: 151), *Tınıq dem al, qalamdı aralap qızıqta, köñilindi köter, özimmen birge jorıqqa şıgıp qasımda bolarsıñ, jaqsı-jamandı körıp gıybrat alarsın.* “Dinlen, şehrimi gezip bak, eğlen be-

nimle birlikte sefere çıkar yanımda olursun, iyiyi kötüyü görüp ibret alırsın.” (2004: 202), *Jaqsı-jaman köz körgeñ*. «İyi kötü göz görmüş.» (2004: 238).

JEKPE-JEK: (Teke tek) *Toqталıp erler ne kerek? / Elberikpen tüsüvge / Osı sapar jekpe-jek. / Aytuvlı nağız er kerek*. “Elberikle döğüşmeye / Bu sefer teke tek, / Namlı, gerçek yiğit gerek.” (2004: 205).

JEKPE-JEKKE: (Teke tek) *Qorıqpasañ, Tumanzor / Jekpe-jekke bir şıqşı* “Teke tek çık.” (2004: 157), *Jekpe-jekke onımen, / Tëvekel etip erlerdiñ, / Aldına köbi baralması*. “Teke tek onunla, / Tevekkül ederek yiğitlerin, / Önüne doğru varılmaz.” (2004: 206).

JIM-JIRT: (Sessiz, habersiz) *Jım-jirt bolğan köne qıstavdan başqa eş nërse de közine tüspedi*. “Sessiz, eski kışlaktan başka hiçbir şey gözüne ilişmedi.” (2004: 180).

JOĞARI-TÖMEN: (Yukarı aşağı) *İzdev salıp körelik / Joğarılı-tömeni*. “Arayıp görelim. / Yukarılı aşağı.» (2004: 166).

JOL-JORIQ: (Yol sefer) *Jılqım köp bolmanmen bəri şetinen ne jüyrik bolmasa jol-jorıqqa mine beretin qajırılı emes*. “Yılıkm çok olsa da hepsi hızlı at yoksa yolda sefere binmek için güçlü değil.” (2004: 104).

JÖN-JOSIĞ: (Örf adet) *Jön-josiğın bile*di. «Örf adeti öğrenir.» (2004: 164).

KELİP-KET: (Gelip gitmek) *Alañqay balasının kelip-ketkenin estip ayttı*. “Alankay çocuğunun gelip gittiğini duyarak söyledi.” (2004: 141).

KEMPİR-ŞAL: (Yaşlı kadın) *Avıl-aymak şattanıp, / Quvansın bugün kempir-şal*. “Köy oymak şerefleñip, / Yaşlı kadın sevindin bugün.” (2004: 100).

KEMDİ-KÜN: (Çok gün) *Osı söz bala men qızdın qulağına tiyip, biri küyev, biri qalındıqtay ekevi birin-biri süyip, kemdi-kün qalındıq oynaptı*. “Bu sözü oğlan ile kız duyup, biri damat biri nişanlı gibi, ikisi birbirini sevip çok gün nişanlılık oynamış.” (2004: 270).

KEZ-KELGEN: (Karşılaşmak) *Bir sen emes, bilseñiz / Qayğığa munday kez-kelgen*. “Bir sen değilsin, bilsen / Böyle sıkıntıyla karşılaşan.” (2004: 253).

KÜNNEN-KÜNGE: (Günden güne) *Künnen-künge intığı küşeye berdi*. “Günden güne arzusu güçleniverdi. (2004: 127), *Onısı qara tuyağ qarında jatpaydı degendey, künnen-künge jandanıp işi biline bastaydı*. “Baş hayvan karında durmaz, günden güne canlanıp iş anlaşılmaya başlamıştı.” (2004: 169), *Aqtuyğınñ navqası künnen-künge avırlay*

berdi. “Aktuyğın’ın hastalığı günden güne ağırlaştı.” (2004:), *Künnen-künge jüdedim*. “Günden güne kötüleştim.” (2004: 186).

KÖR-BİL: (Gör- bil-) *Kördim-bildim kisi joq*. “Gören bilen kişi yok.” (2004: 168).

KÖZ-QULAQ: (Göz kulak) *Köz-qulaq bop sırtımnan*. “Göz kulak olmuş arkamdan.” (2004: 170).

QASİRET-QAYĞI: (Hasret kaygı) *Qasiret-qayğı tartqanın / Jibereyin jurtına, / Körseteyin halqıma*. “Hasret kaygı çektiğini / Göndereyim yurduna, / Göstereyim halkıma.” (2004: 220), *Qasiret-qayğı körgendey, / Qabağıñ qatıp quvarğan*. “Hasret kaygı görmüş gibi, / Alnın donup kurumuş.” (2004: 247).

QAWIP-QATER: (Tehlike) *Äkem ayıp edi-av alında qawıp-qater bar bolsa astındağı atıñ bildiredi*. “Babam dedi ki önünde bir tehlike olursa altındaki atı bildirir.” (2004: 82), *Qavıp-qater oyladı*. “Tehlikeyi düşündü.” (2004: 159).

QAYĞI-ZAR: (Kaygı sıkıntı) *Köñilimde qayğı-zarım bar*. “Könlümde kaygı sıkıntım var.” (2004: 188).

QAYĞIĞA-QAYĞI: (Kaygıya kaygı) *Qayğığa qayğı jamaldı*. “Kaygıya kaygı ekledi.” (2004: 168).

QIYLI-QIYLI: (Türlü türlü) *Qıylı-qıylı is bolğan*. “Türlü türlü iş olmuş.” (2004: 258).

QIZ-KELİN: (Kız gelin) *Qız-kelinşek qasında, / Oqalı berik basında*. “Kız gelincik yanında, / Sırma işlemeli başlık başında.” (2004: 135).

QIZ-QISTAV: (Kış kışlak) *Jür ekensin sayrandap, / Qız-qıstavdın maında*. “Seyrana çıkıp yürüyormuşsun, / Kış kışlağın civarında.” (2004: 178).

MAL-ŞARAM: (Mal mülk) *Men endi elge barayın, bargasın mal-şaramdı jıynap, seniñ qasına köşip keleyin*. “Ben de yurduma varayım, varınca malımı mülkümü toplayıp senin yanına göçeyim.” (2004: 263-264).

MÄN-JAY: (Teferruat) *Äne Ündemes jengey osılay dep, Aqkerbez qızğa barlıq mäni-jayın tügel ayıp berdi*. “İşte Ündemes böyle deyip Akkerbez kıza olanı teferrutlı anlatıp söyleyiverdi.” (2004: 267).

OYDA-JOQTA: (Akılda yokken, aniden) *Oyda-joqta qor bolıp, / Özimnen tömen jandargı / Aydalıp jayav jürge-nim*. “Akılda yokken zavallı olup / Benden aşağı insanlara, / Sürgün yaya gidiyorum.” (2004: 162).

OYNAP-KÜLİP: (Oynayıp gülüp) *Oylap-külip birge ösken, / Bolmağasın tanısı, / İzdep kelem alıstan.* “Gülüp oynayıp beraber büyüyen, / Tanıdığı olmayasın, / Arayıp geliyorum uzaktan.” (2004: 93), *Jarasad oynap-külgeniñ.* “Oynayıp gülmen yakışır.” (2004: 127), *Kimder oynap-külgen jok.* “Kimler oynayıp gülmüyor?” (2004: 171), *Oynap-külip berge östim.* “Oynayıp gülüp birlikte büyüdüm.” (2004: 185).

ÖLDİM-TALDİM: (Öldüm bayıldım) *Öldim-taldım degende, / Edildiñ jetti eline.* «Öldüm bayıldım deyince, / Edil’in yurduna vardı.” (2004: 235).

ÖLİ-TİRİ: (Ölü diri) *Zarlanıp jürgen äkem bar, / Bile almay öli-tirimdi.* “Dert çekip giden babam var, / Bilmeden ölümü dirimi.” (2004: 232).

ÖSİP-ÖN: (Gelişip büyüme) *Ösip-önsin urpağıñ.* “Gelişip büyüsün evladın.” (2004: 263), *Aqkerbez, janım ösip-ön, / Osılay bata bergenim.* “Akkerbez canım büyüyerek / Böyle dua vermişim.” (2004: 269).

ÖZ-ÖZİNEN: (Kendi kendine) *Aldında qavıp qater bolsa belindegi semseri qınabınan öz-özinen suvrılıp belgi beredi.* «Önünde kötülük olduğu için belindeki semseri kınından kendi kendine çıkıp işaret veriyor.» (2004: 148), *Öz-özine qı-sındı.* “Kendi kendine sıkıldı.” (2004: 173).

SOYIP-SİPİRİP: (Soyup süpürmek) *Terindi soyıp sıpırıp, / Alsam dep baylap bökterin. / Nağasımnıñ jurtına, / Körsetsem munı jetkerip* “Derisini soyup süpürerek / Eğere bağlayıp alsam diyerek / Dayımın yurduna, / Göstersem bunu götürerek.” (2004: 89).

SURAY-SURAY: (Sora sora) *Suray suray jol tabam.* “Sora sora yol bulurum.” (2004: 69), *Suray-suray tabarmın.* “Sora sora bulurum.” (2004: 78).

TĖP-TĖVİR: (Oldukça) *Özi tĖptĖvir äp-äsem jigiti eken.* “Kendi oldukça güzel yiğirmi.” (2004: 93).

TUS-TUSTAN: (Aniden) *Tus-tustan şavıp tap berdi.* “Aniden saldırdı.” (2004: 153).

TUR-TURLA-: (Dönme) *Qırıq jigiti qamalıp, / Tur-turlaydı türkilep.* “Kırk yiğit çembere alıp, / Dönerdi dokunarak.” (2004: 155).

TUVISQAN-TUVĞAN: (Akraba kardeş) *Tuvısqa-num-tuvğanım, / Navşa köñil bozdağım.* “Akrabam kardeşim, / Genç gönül delikanlım.” (2004: 249).

TÜRLİ-TÜRLİ: (Türlü türlü) *Türli-türli adam bar.* “Türlü türlü adam var.” (2004: 234).

TOLUP-TAS-: (Dolup taşmak) *Ey dostum Bayguttı,*

seniñ de tolup-tasıp jatqan neñ bar? “Ey dostum Bayguttı, senin de dolup taşacak neyin var?” (2004: 260).

URI-GARI: (Hırsız soyguncu) *Urı-garı bar bolar.* “Hırsız soyguncu olur.” (2004: 76).

ÜLKEN-KİŞİ: (Büyük küçük) *Jelquyın atına minip, ülken-kışı nağası jurtımen qoştasıp jüreyin dep turğan jeri eken.* “Jelkuyın atına binip, büyük küçük dayı yurduyla vedalaşıp gideyim diyerek söylediği sözler.” (2004: 135).

ÜŞ-TÖRT: (Üç dört) *Aman jürsem, üş-tört ayda kelermin.* “Sağ salım yürürsem üç dört ayda gelirim.” (2004: 78).

4. Alankay Batır Destanındaki İkilemelerin Sınıflandırılması^{1*}

A. Tekrara Dayalı İkilemeler (Qaytalama Qos Sözder)

Tekrara dayalı ikilemeler, bir kelimenin iki kere tekrarı ya da bir ses veya bir hecenin değiştirilerek tekrarlanmasıyla yapılır. Fonetik ve morfolojik özelliklerine göre kendi içerisinde dört grupta incelenir (QTG, 1967: 30; Isqaqov, 1991: 107).

1. Kelimenin eksiz biçimde tekrarlanmasıyla yapılan ikilemeler:

Hiçbir ilave ek almadan ve yapısında herhangi bir değişikliğe gidilmeyen ikilemelere jay qaytalama qos sözder-basit tekrarlamalı ikilemeler- (Isqaqov, 1991: 108) denir.

Kelimenin eksiz biçimde tekrarlanmasıyla oluşan ikilemelerin Alankay Batır Destanı’ndaki örnekleri şöyledir: *asuv-asuv* “geçit geçit”, *beles-beles* “tepe tepe”, *bir-bir* “tek tek”, *burañ-burañ* “kıvrım kıvrım”, *emis-emis* “olur olmaz”, *qıylı-qıylı* “türlü türlü”, *suray-suray* “sora sora”, *türli-türli* “türlü türlü”.

2. Ek almış bazı kelimelerin tekrarlanmasıyla yapılan ikilemeler:

Bu gruba giren ikilemelerde ikilemeyi oluşturan kelimelerden ya biri ya da ikisi birden ek aldığından bu gruba giren ikilemelere, *qosımşalı qos sözder* (Isqaqov, 1991: 108) denir. Destandaki örnekleri şöyledir: *beterde-beter* “beterin beteri”, *bir-birine* “birbirine”, *birin-biri* “birbirini”, *jekpe-jek* “teke tek”, *künnen-künge* “günden güne”, *qayğığa-qayğı* “kaygıya kaygı”, *öz-özinen* “kendi kendine”, *tus-tustan* “aniden”, *tur-turla-* “dönme”.

^{1*} Sınıflandırma, M. Balaqayev, T. Qordabayev, A. Hasenova, A. Isqaqov’un *Qazaq Tiliniñ Grammatıkası I Morfologiya*, Ğmedi Isqaqov’un *Qazırqı Qazaq Tili*, K. Ahanov, B. Kätenbayeva, T. Ğbdigaliyevanın *Qazaq Tili (Leksika, Sözdin Jasaluvı, Morfologiya)* çalışmalarında yaptıkları tasnife dayanır.

3. İkilemeyi oluşturan kelimelerden birinin bir sesinin değişmesiyle yapılan ikilemeler:

Alankay Batır'da bu türden ikileme örneği bulunmuyor.

4. Kelimelere hece eklenerek yapılan ikilemeler:

Türkiye Türkçesinde pekiştirme olarak değerlendirdiğimiz kelimeler, Kazak Türkçesinde ikilemeler başlığı altında incelenmektedir. Alankay Batır'da kullanılan ve kelimeye hece eklenmesi yoluyla oluşturulan ikilemeler şöyledir: *äp-äsem* “oldukça güzel”, *böp-bölek* “belli”, *jap-jas* “gencecik”, *jum-jurt* “sessiz, habersiz”, *töp-tөvir* “oldukça”.

B. Çift İkilemeler (Qosarlama Qos Sözdер)

1. İki Kelimesi Arasında Anlamsal Bağ Bulunan İkilemeler

Bu gruba giren ikilemelerin iki kelimesi de anlamlı çift ikilemelerden ya da karşıt anlamlı ikilemelerden oluşur.

İki kelimesi de anlamlı kelimelerden oluşan çift ikilemeler üç kısma ayrılır (QTG, 1967: 34-35; Isqaqov, 1991: 120).

a. Karşıt Anlamlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Karşıt (zıt) anlamlı kelimelerden oluşan ikilemelerin destandaki örnekleri şöyledir: *aşıp-jum-* “açıp yummak”, *azdı-köp* “az çok”, *erli-zayıp* “güçlü zayıf”, *jal-kart* “genç yaşlı”, *jaz-qıs* “yaz kış”, *jaqsı-jaman* “iyi kötü”, *joğarı-tömen* “yukarı aşağı”, *kelip-ket-* “gelip gitmek”, *öli-tiri* «ölü diri», *ülken-kişi* “büyük küçük”.

b. Anlamdaş Esaslı Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Eş anlamlı iki kelimenin tekrar edilmesiyle yapılan ikilemelerdir. Destandaki örnekleri şöyledir: *aman-esen* “sağ salim”, *aman-sav* “sağ salim”, *äzil-ospaq* “alay”, *el-jurt* “eş dost, akraba”, *jaqın-juvıq* “yakın tanıdık”, *qayğı-zar* “kaygı sıkıntı”, *urı-garı* “hırsız soyguncu”, *kez-kelgen* “karşılaşmak”.

c. Sınırdas Anlamlı İkilemeler

Bu türden ikilemeler, görev itibarıyla aynı ve birbirleriyle ilişkili kelimelerden oluşur. Kazak Türkçesinde bu gruba giren ikilemeler de sayıca fazladır (Atmaca ve Kral, 2015: 206). Destandaki örnekleri ise şöyledir: *aga-ini* “abi kardeş”, *ağayın-jurtı* “akrabası halkı”, *arıp-aşıp* “halsizleşip zayıflamak”, *at-jarağ* “at silah”, *ata-ana* “baba anne”, *avıl-aymağ* “köy oymak”, *ay-kün* “ay gün”, *aqıl-oyın* “akıl fikir”, *aqıl-es* “akıl fikir”, *äke-şeşe* “baba anne”, *äri-beri* «öteye beriye», *bäle-jäla* “kaza bela”, *eki-üş* “iki üç”, *jan-jaq* “her taraf”, *ja-*

sı-kişi “genci küçüğü”, *jol-jorıq* “yol sefer”, *kör-bil-* “görmek bilmek”, *köz-qulaq* “göz kulak”, *qasiret-qayğı* “hasret kaygı”, *qız-kelin* “kız gelin”, *qız-qıstav* “kış kışlak”, *mal-қaram* “mal mülk”, *oynap-külip* “oynayıp gülüp”, *öldim-taldım* «öldüm bayıldım», *ösip-ön* “gelişip büyümek”, *soyıp-sıdırıp* “soyup süpürmek”, *tuvsıqan-tuvğan* “akraba kardeş”, *tolup-tas-* “dolup taşmak”, *üş-tört* «üç dört».

2. Bir ya da İki Kelimesi Aynı ve Zaman Zaman Anlamsız Ses Benzerliklerinden Oluşan İkilemeler

Kazak Türkçesinde bu tür ikilemeler, iki gruba ayrılır:

a. Bir Kelimesi Anlamlı Diğer Kelimesi Anlamsız Olan İkilemeler

Bu gruba giren ikilemeler de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır:

1. Birinci Kelimesi Anlamlı, İkinci Kelimesi Anlamsız İkilemeler

Birinci kelimesi anlamlı, ikinci kelimesi anlamsız ikilemelerin destandaki örnekleri şöyledir: *anıq-qanığ* “doğruluk”, *bağıp-qağıp* “yetiştirmek”, *jay-japsar* “hâl”, *jön-josiğ* «örf âdet», *kez-kelgen* “karşılaşmak”, *mal-қaram* “mal mülk”.

2. Birinci Kelimesi Anlamsız, İkinci Kelimesi Anlamlı Olan İkilemeler

Alankay Batır'da örneği bulunmuyor.

b. İki Kelimesi de Anlamsız Olan İkilemeler

Alankay Batır'da iki kelimesi de anlamsız olan ikileme örneği bulunmuyor.

SONUÇ

Türk dilleri arasındaki ortaklığı ortaya koymak için yapılan edebiyat çalışmaları önemlidir. Bu çalışmalardan biri olan Alankay Batır Destanı başlangıçta halk edebiyatının bir ürününü oluşturmaktaydı. Alankay Batır Destanında İkilemeler çalışması, onu halk edebiyatıyla birlikte dilcilerin dikkatine sunmayı amaçlamıştır.

Alankay Batır Destanı anlatım yönünden zengin bir dile sahiptir. Bu dil zenginliğini sağlayan unsurların başında ikilemeler yer almaktadır. Destanda yetmiş dokuz ikileme tespit edilmiştir. Bunlardan akrabalık ilişkilerini ifade edenler: *aga-ini* “abi kardeş”, *ağayın-jurtı* “akrabası halkı”, *ata-ana* “baba anne”, *äke-şeşe* “baba anne”, *el-jurt* “eş dost, akraba”, *jaqın-juvıq* “yakın tanıdık”; rakamlarla kurulanlar: *eki-üş* “iki üç”, *üş-tört* «üç dört»; zıt anlamlı kelimelerle kurulanlar: *aşıp-jum-* “açıp yummak”, *azdı-köp* “az çok”, *erli-zayıp* “güçlü zayıf”, *joğarı-tömen* “yukarı aşağı”, *jal-kart* “genç yaşlı”, *kelip-ket-* “gelip gitmek”, *öli-tiri* «ölü diri», *jaqsı-jaman* “iyi

kötü”, *ülken-kişi* “büyük küçük” *jaz-qıs* “yaz kış” şeklindedir.

Türkiye Türkçesinde pekiştirme olarak kabul edilen kelimelerin Kazak Türkçesinde ikileme olarak kabul edildiği görülmüştür. Konunun örnekleri şöyledir: *äp-äsem* “oldukça güzel”, *böp-bölek* “belli”, *jap-jas* “gencecik”, *jim-jirt* “sessiz, habersiz”, *töp-tëvir* “oldukça”.

Destanda kullanılan ve Türkiye Türkçesinde de var olan ikilemeler şöyledir: *köz-qulaq* “göz kulak”, *jaz-qıs* “yaz kış”, *qız-kelin* “kız gelin” (*gelin* kız şeklinde), *ata-ana* “baba anne” (*anne* baba şeklinde), *bir-bir* “tek tek”, *bir-birine* “bir-birine”, *kelip-ket-* “gelip gitmek”, *künnen-künge* “günden güne”, *öli-tiri* «ölü diri», *suray-suray* “sora sora”, *türli-türli* “türlü türlü”, *tolup-tas-* “dolup taşmak”, *eki-üş* “iki üç”, *üş-tört* «üç dört».

KAYNAKLAR

AĞAKAY, Mehmet Ali. “İkizlemeler Üzerine”. *Türk Dili* 2. 7, (1953): 189-191.

AHANOV, Kaken, B. Kätenbayeva ve T. Äbdigaliyeva. *Qazaq Tili (Leksika, Sözdin Jasaluvı, Morfolojiya)*. Almatı: Ravan, 1997.

ATABAY, Neşe, Sevgi Özel ve İbrahim Kutluk. *Sözcük Türleri*. Ankara: TDK Yayınları, 1983.

ATMACA, Emine ve Ö. Faruk Kral. “Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Sınıflandırılması”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 4/1, (2015): 194-213.

BANGUOĞLU, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları, 1986.

BAYRAM, Bülent. *Alankay Batır Destanı (Metin-İnceleme)*. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Manisa, 2004.

BİLGEGİL, Kaya. *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Der-gâh Yayınları, 1984.

ÇAĞATAY, Saadet. “Uygurcada Hendiadyoinler”. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, (1978): 29-66.

ERGIN, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2012.

ERDEM, Mehmet Dursun. “Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine”. *Bilig* 33, (2005): 189-225.

EREN, Hasan. “İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında”. *DTCF Dergisi* 7(2). (1949): 283- 286.

GÜLENSOY, Tuncer. *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2010.

GÜNER DİLEK, Figen. “Altay Türkçesinde İkilemeler”. *Bilig* 28, (2004): 83-100.

HATİBOĞLU, Vecihe. *Türk Dilinde İkileme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.

ISQAQOV, Axmediy. *Qazırğı Qazaq Tili*. Almatı: 1991.

KARA, Mehmet. “Hakas Türkçesinde İkilemeler”. *Ankara: Gazi Türkiyat* 4, (2009): 35-62.

KOÇ, Kenan ve Oğuz Doğan. *Oğuz Kazak Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2004.

KOÇ, Kenan, Ayabek Bayniyazov ve Vehbi Başkapan. *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.

QTG *Qazaq Tiliniñ Grammatikası-I – Morfolojiya*. Almatı: Qazaq SSR ƒılım Akademiyası Til Bilimi İnstitutı, 1967.

NAGY, Éva Kincses. “İki Taşla Bir Kuş (Türk Lehçelerinde İkilemeler)”. *Türk Dil Kurultayı Bildirileri I. V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı*: Ankara, 2004.

ÖZTÜRK, Sevgi. “Yeni Uygur Türkçesinde İkilemeler”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3/4, (2008): 1036-1048.

SEV, Gülsel. “Divan-ü Lügat-it Türk’te İkilemeler”. *Türk Dili Dergisi* 634, (2004): 497-510.

ŞEN, Serkan, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun, 2002.

TEKİN, Talat. “İkilemeler” *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınları, 1998.

TEKİN, Şinasi. *İştikakçının Köşesi*. İstanbul: Simurg Yayınları, 2001.

TUNA, Osman Nedim. “Türkçede Tekrarlar”. *TDED III*, (1949): 429-447.

TUNA, Osman Nedim. “Türkçede Tekrarlar 2”. *TDED IV*, (1950): 35-82.

TUNA, Osman Nedim. “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi”.

TDAY-Belleten 1982-1983, (1986): 163-228.

TUNA, Osman Nedim. *Sümer ve Türk Dillerinin Tâ-rihî İlgisi ile Türk Dili'nin Yaşı Meselesi*, Ankara: TDK Yayınları, 1997.

Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.

ULUTAŞ, İsmail. “Kırgız Türkçesinde İkilemeler”. *Akademik Bakış* 13, (2007): 1-15.

UYGUN, Hatice. *Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Türkiye Türkçesindeki İkilemelerle Karşılaştırılması*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2007.